

Ἐγκωμιαστικοὶ λόγοι Ἁγίων-

Ἀπό τό βάπτισμα τοῦ μαρτυρίου στόν ὀσιακό βίο

Ἀρχιμανδρίτου Βαρνάβα Θεοχάρη

Σεβασμιώτατοι,
Ελλογιμώτατοι,
Σεβαστοὶ Πατέρες καί ἀγαπητοὶ ἀδελφοί,

Νιώθω ἐκ προοιμίου τήν ἀνάγκη νά εὐχαριστήσω τόν Σεβασμιώτατο καί περινούστατο Πρόεδρο τῆς Εἰδικῆς Συνοδικῆς Ἐπιτροπῆς Λειτουργικῆς Ἀναγεννήσεως, Μητροπολίτη Καισαριανῆς, Βύρωνος καί Ὑμηττοῦ κ. Δανιήλ καθώς καί τά Μέλη Αὐτῆς γιά τήν τιμή νά προτείνουν πρὸς τήν Ἱερά Σύνοδο τήν ἐλαχιστότητά μου προκειμένου νά ἀναλάβει τήν εἰσήγησι αὐτή, τόν Μακαριώτατο Ἀρχιεπίσκοπο Ἀθηνῶν καί πάσης Ἑλλάδος κ.κ. Ἱερώνυμον καί τήν περί Αὐτόν Ἱερά Σύνοδο γιά τήν ἔγκρισή καθὼς καί τόν Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη Φθιώτιδος κ. Νικόλαο διὰ τήν ἀβραμιαίαν φιλοξενίαν.

Εἰσήγησι ἐπὶ τῶν ἐγκωμιαστικῶν λόγων γιά τοὺς μάρτυρες, τοὺς ἁγίους καί τοὺς φωτισμένους ἀσκητές τῆς Ἐκκλησίας μας δέν εἶναι εὐκόλη, λόγῳ τῆς εὐρύτητος τοῦ θέματος καί τῆς μακροίωνης ἐξελίξεως τοῦ ἐν λόγῳ φιλολογικοῦ εἴδους. Γι' αὐτό προτιμήσαμε νά περιορισθοῦμε στοὺς ἑπτὰ πρώτους αἰῶνες, περίοδος κατὰ τήν ὁποία

ἐτέθησαν οἱ βάσεις γιά ὅλες τίς μεταγενέστερες συλλογές ἀγιολογικῶν κειμένων, καθώς, κατά τήν ἐν λόγω περίοδο, συνεγράφησαν ἔργα μέ ἀξιόπιστη ἱστορική ἀκρίβεια, ἀφοῦ οἱ συντάκτες αὐτῶν εἴτε γνώριζαν προσωπικά τούς ἀγίους, μάρτυρες καί ὁσίους στούς ὁποίους ἀναφέρονταν οἱ λόγοι τους εἴτε ἀντλησαν πληροφορίες ἀπό τό στενό τους κύκλο. Ἡ ἱστορική ἀξιοπιστία αὐτῶν τῶν κειμένων, καθώς καί τό ἐκκλησιαστικό κῦρος τῶν συγγραφέων τους τά κατέστησαν σημεῖο ἀναφορᾶς γιά τήν μεταγενέστερη ἀγιολογία. Ἐκ παραλλήλου θά ἀναφερθοῦμε στή σημασία τῶν ἱστορικῶν συγκυριῶν πού ἐπέβαλλαν τήν πρόταξη συγκεκριμένων προτύπων τόσο στό ποιμνιο, ὅσο καί στό περιβάλλον τῶν Ἑθνικῶν, προκειμένου αὐτοί νά μεταστραφοῦν στήν ἀληθή πίστη.

Οἱ Ἐγκωμιαστικοί λόγοι ἀποτελοῦν ἕνα ἰδιαίτερο φιλολογικό εἶδος τῆς Ρητορικῆς, ἡ ὁποία χωρίζεται σέ δύο περιόδους. Ἡ πρώτη, αὐτή τῆς ἀρχαίας Σοφιστικῆς¹, καθιερώθηκε ἀπό τούς σοφιστές, κυρίως τόν Γοργία (ἰδρυτή τῆς Ἐπιδεικτικῆς) καί τόν Πρωταγόρα (πατέρα τῆς Ἐρειστικῆς), στούς ὁποίους ὁ Πλάτων ἄσκησε ἔντονη κριτική γιά τή διαβρωτική τους δράση σέ δύο διαλόγους του (Πρωταγόρας, Σοφιστής), ὅπου πραγματεύεται τό περί ρητορικῆς ζήτημα. Ὁ

¹ ΝΙΚ. ΣΚΟΥΤΕΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἡ ἀρχαία Σοφιστική: τά σωζόμενα ἀποσπάσματα*, Ἀθήνα 2006³.

Πλάτων δέν διστάζει νά τή διακρίνει στή «σοφιστική ρητορική», ή όποία στηρίζεται στή ψευδαίσθηση, καί στή «φιλοσοφική ρητορική», ή όποία εἶναι καί ή ἀληθής². Ὁ Ἀριστοτέλης ἀφιέρωσε δύο ἔργα του (*Ποιητική, Ρητορική*) ἐπί τοῦ ζητήματος, θεωρώντας πάντως τήν Ρητορική ὡς ἀνεξάρτητη ἐπιστήμη ἀπό τήν Φιλοσοφία³. Ἡ β' περίοδος τῆς Ρητορικῆς, πού ὀνομάζεται *δεύτερη Σοφιστική*, ἐγκαινιάσθηκε μέ τόν ἀττικό ρήτορα Αἰσχύνη περί τό 330 π. Χ. καί συνεχίσθηκε μέχρι τόν 5^ο μ. Χ. αἰῶνα. Ὅπως παρατηρεῖ λίαν εὐστόχως ὁ Παν. Χρήστου, μέ τήν ἐπικράτηση τῆς αὐτοκρατορικῆς ἀπολυταρχίας καί τή δεσποτεία τοῦ Διοκλητιανοῦ καί τῶν διαδόχων του, ή δημόσια ρητορεία δέν μποροῦσε πλέον ὡς προϊόν τοῦ ἐλευθέρου λόγου παρά νά παρακμάσει⁴. Τό μόνο εἶδος πού συνέχισε νά ἀνθεῖ ἦταν οἱ πανηγυρικοί λόγοι⁵, καθιερωθέν ἤδη ἀπό τήν ἐποχή τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος καί διακρινόμενο σχηματικά σέ τρεῖς ὑποκατηγορίες: α) στούς ἀναφερόμενους σέ ζῶντες λόγους (ἐγκώμιον), β) σέ τεθνεῶτες (ἐπικήδειοι ἢ ἐπιτάφιοι λόγοι) καί γ) πρός τούς Θεούς (ὑμνοί)⁶. Στή δεύτερη κατηγορία ἀνήκουν οἱ ἐγκωμιαστικοί λόγοι τῶν χριστιανῶν συγγραφέων καί Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, οἱ όποῖοι, ἰδιαίτερα ἀπό τήν ἐποχή τῆς

² Φαῖδρος, 261a, 271 b.

³ *Ρητορική*, I, 1355a.

⁴ *Πατρολογία I*, σελ. 142.

⁵ Η. HUNGER, *Βυζαντινή λογοτεχνία*, Ἀθήνα 1991, σελ. 128 κέξ.

⁶ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΜΑΛΙΝ, *Οἱ Ἐπιτάφιοι Λόγοι Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ ἐν σχέσει πρός τήν ἐθνικήν ρητορείαν*, Ἀθήναι 1929, σελ. 21.

ἀναγνώρισης τοῦ Χριστιανισμοῦ ὡς ἐπίσημης θρησκείας τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, θά ἀναπτύξουν τό ἐν λόγῳ εἶδος ὡς μέσο προβολῆς τοῦ ἐν Χριστῷ ἐνάρετου βίου.

Δύο εἶναι οἱ βασικές, ποιμαντικῆς φύσεως, λειτουργίες τῶν Ἐγκωμίων καί γενικώτερα τῶν Βίων ἀγίων: Ἡ μίμηση καί ἡ μνήμη. Ὁ ἴδιος ὁ Θεάνθρωπος ἔδωσε τό μέτρο μιμήσεως γιά τούς ἐν Χριστῷ πιστούς μέ τά κάτωθι λόγια: «ὑπόδειγμα γάρ δέδωκα ὑμῖν, ἵνα καθὼς ἐγὼ ἐποίησα ὑμῖν, καί ὑμεῖς ποιῆτε» (Ἰωάν. 13, 15). Τό δέ ὑπόδειγμα πού ὑπέδειξε ὁ Χριστός στούς πιστούς εἶναι αὐτό τῆς θυσίας. Ἔτσι, ἐνωρίτατα οἱ μάρτυρες θεωρήθηκαν τό πρότυπο τοῦ πραγματικοῦ μιμητῆ τοῦ Χριστοῦ, ἐνῶ ταυτόχρονα ἀναπτύχθηκε ἡ θεολογία τοῦ μαρτυρίου, ἰδίᾳ κατά τή διάρκεια τῶν διωγμῶν. Ἔτσι, ὁ Ὠριγένης στόν Προτρεπτικόν λόγον εἰς μαρτύριον λέγει: «Καί νῦν δέ φανείτω, εἰ, ἄραντες ἐαυτῶν τόν σταυρόν, τῷ Ἰησοῦ ἠκολουθήσαμεν· ὅπερ γέγονεν, εἰ ζῆ ἐν ἡμῖν ὁ Χριστός. Εἰ θέλομεν ἡμῶν σῶσαι τήν ψυχὴν, ἵνα αὐτήν ἀπολάβωμεν κρείττονα ψυχῆς, μαρτυρίῳ ἀπολέσωμεν αὐτήν»⁷. Οἱ μάρτυρες ἐθεωρεῖτο ὅτι παρέδρευαν στό οὐράνιο θυσιαστήριον καί εἶχαν διακονικό ἔργο γιά τή ζῶσα ἐκκλησία⁸. Ἔτσι, θεωρούμενοι ὡς ἀθηντικοί μιμητές τοῦ σταυρωθέντος Θεανθρώπου, ἐνωρίτατα ἐτιμοῦντο τήν ἡμέρα

⁷ Προτρεπτικός λόγος εἰς μαρτύριον, PG 11, 580 B.

⁸ «Αἱ ψυχαί τῶν πεπελεκισμένων ἔνεκεν τῆς μαρτυρίας τοῦ Ἰησοῦ, μή μάτην τῷ ἐν οὐρανοῖς θυσιαστηρίῳ παρεδρεύουσαι, διακονοῦσι τοῖς εὐχομένοις ἄφεςιν ἀμαρτημάτων». Ἐνθ' ἀν. PG 11, 601 A-B.

του μαρτυρίου τους από τις τοπικές Ἐκκλησίες, ἡ δὲ μνήμη τους ταυτιζόταν μεταγενέστερα μὲ τὴν μίμηση αὐτῶν. Κατὰ τὸν ἅγιον Γρηγόριο Νύσσης, στὸν λόγον του *Εἰς τὸν ἅγιον Στέφανον τὸν πρωτομάρτυρα*, ἡ μνήμη τῶν ἁγίων σημαίνει ζῆλο γιὰ μίμηση τῶν ἀρετῶν αὐτῶν: «ὡς ἐνὶ τούτῳ ταῖς μνεΐαις τῶν ἁγίων κοινωνεῖν ἀξιούμεθα, ἐν τῷ τάς ἐκείνων ἀρετάς μιμεῖσθαι καὶ ζηλοῦν»⁹. Ἡ προτροπὴ γιὰ ταύτιση τῆς μνήμης τῶν μαρτύρων μὲ τὴ μίμηση τοῦ βίου τους εἶναι πολὺ συχνὴ καὶ στοὺς λόγους τοῦ ἁγίου Ἰωάννη Χρυσοστόμου¹⁰. Εἶναι ἱστορικὰ ἀδιαμφισβήτητο, ὅπως σημειώνει ὁ Βλ. Ἰ. Φειδᾶς, ὅτι «ἀπὸ τὸν Β' αἰῶνα κάθε τοπικὴ ἐκκλησία ἐόρταζε τὴν 'γενέθλιον' ἡμέρα τῶν μαρτύρων, ἥτοι τὴν ἡμέρα τοῦ θανάτου τῶν μαρτύρων τῆς κατὰ τοὺς διωγμούς. Τὴ μαρτυρία αὐτὴ παρέχει ἤδη τὸ 'Μαρτυρολόγιο Πολυκάρπου'...Ἡ τιμὴ τῶν μαρτύρων κατὰ τὴν "γενέθλιον" ἡμέρα γενικεύτηκε τὸν Γ' αἰῶνα»¹¹.

Ταυτόχρονα μὲ τὴ θεολογία τοῦ Μαρτυρίου, σὲ πολλές δὲ περιπτώσεις καὶ ἐνωρίτερα ἀπὸ αὐτὴν, ἀναπτύχθηκαν οἱ Πράξεις μαρτύρων, ὅπως συνάγεται ἀπὸ τὸ Μαρτύριον τοῦ ἁγίου Πολυκάρπου Σμύρνης¹², ἡ σύνταξη τοῦ ὁποῦ

⁹ PG 46, 736A.

¹⁰ Βλ. ἐπὶ παραδείγματι τὸν Λόγον εἰς Μάρτυρας, PG 52,663: «Τιμὴ γὰρ μάρτυρος, μίμησις μάρτυρος». Πρβλ. *Εἰς τὸν μάρτυρα Λουκιανόν*, PG 50, 522.

¹¹ Βλ.Ι. ΦΕΙΔΑ, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία Α', σελ. 272-273.

¹² *Περὶ μαρτυρίου τοῦ ἁγίου Πολυκάρπου*, PG 5, 1027- 1046.

τοποθετείται περί τό 156 μ.Χ.¹³ καί ἀποδίδεται στόν Εὐάρεστο Σμύρνης. Στο *Μαρτύριο*, περιγράφεται ἡ ἱερή συνήθεια νά συνάγονται οἱ Χριστιανοί καί νά ἐορτάζουν τήν μνήμη τοῦ μάρτυρα ἤδη ἀπό τόν Β' αἰῶνα. Ὅπως σημειώνει ὁ ἀείμνηστος πατρολόγος Στ. Παπαδόπουλος: «Τό *Μαρτύριο* τοῦ Πολυκάρπου, πού ἴσως δέν εἶναι τό ἀρχαιότερο, ἔγινε κυριολεκτικά τό θεμέλιο τῆς μαρτυρολογίας καί ἴσχυσε πράγματι σάν πρόγραμμα στήν ζωή τῆς Ἐκκλησίας, ὅσον ἀφορᾷ τούς μάρτυρες καί τήν τιμή τους»¹⁴. Συνεπῶς, τό ἐν λόγω ἔργο χρησίμευσε ὡς πρότυπο γιά μεταγενέστερες ἀγιολογίες καί μαρτυρολογία, εἶδη πού γνώρισαν μεγάλη ἀνθιση ἰδίᾳ μετά τήν ἀναγνώριση τοῦ Χριστιανισμοῦ ὡς ἐπισημοῦ θρησκείας. Ἀξίζει πάντως νά σημειωθῆ ὅτι πολλές φορές τά *Μαρτυρολόγια* πού συνετάχθησαν μεταγενέστερα ἀπό τήν ἐποχή τῶν διωγμῶν ἀπό συγγραφεῖς πού ἀναφέρονται σέ ἀγνώστους ἢ ἀσήμους μάρτυρες δέν ἔχουν τήν ἴδια ἱστορική ἀξιοπιστία. Κι αὐτό γιατί σ' αὐτήν τήν περίπτωση ὁ ἀγιογράφος ἀκολουθεῖ συνήθως ἕνα συγκεκριμένο σχῆμα ἀφήγησης (ὁ μάρτυρας, ὁ αὐτοκράτορας, ὁ διοικητής, οἱ βασανιστές καί οἱ δήμιοι, καθώς καί πληροφορίες γιά τούς αὐτόπτες μάρτυρες πιστούς). Ἡ ἀφήγηση πολλές φορές διανθίζεται μέ ἐπουσιώδεις σκηνές ἀντλημένες ἀπό τήν

¹³ βλ. ΣΤ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Πατρολογία Α'*, σελ. 223.

¹⁴ βλ. ἐνθ' ἄν.

μυθολογία ἀνατολικῶν λαῶν τῆς ἐποχῆς, ὅπως π.χ. πάλη μέ δράκοντα ἢ θαυματουργική ἐπιβολή σέ θηρία, ὑπεράνθρωπη ἀντοχή σέ φρικτά βασανιστήρια κ.ἄ. μέ σκοπό νά κάνουν ἀκόμη πιό θαυμαστούς τούς βίους τῶν μαρτύρων καί τῶν πρώτων ἀγίων τῆς Ἐκκλησίας.

Πρέπει νά σημειώσουμε ὅτι οἱ *Βίοι μαρτύρων* ἦταν ιδιαίτερα διαδεδομένοι ἀπό τό β' ἡμισυ τοῦ Β' αἰῶνος μέχρι τό α' ἡμισυ τοῦ Δ' αἰῶνα, καθ' ὅλη δηλαδή τήν περίοδο τῶν ἀπηνῶν διωγμῶν πού γνώρισε ἡ Ἐκκλησία ἀπό τούς ρωμαίους αὐτοκράτορες. Κατά τή γνώμη μας, οἱ βίοι τῶν μαρτύρων συνεγράφησαν ὄχι μόνο γιά νά λειτουργήσουν ὡς πρότυπα τῆς στάσεως πού ἔπρεπε νά τηρήσουν οἱ πιστοί κατά τή διάρκεια τῶν φοβερῶν αὐτῶν δοκιμασιῶν, ἀλλά ταυτόχρονα ἀποτελοῦσαν καί μία ἔμμεση ἀπάντηση στό μεγάλο ἐκκλησιολογικό πρόβλημα πού ἔθεσαν οἱ πεπτωκότες (*Lapsi*). Κατά τόν Β' αἰῶνα καί τίς ἀρχές τοῦ Γ' αἰῶνα, οἱ ἀποστάτες πρώην Χριστιανοί πού θυσίαζαν στά εἰδωλα, ἀκόμη καί ἂν μετανοοῦσαν ἐκ τῶν ὑστέρων, δέν γίνονταν δεκτοί στούς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας καί δέν μπορούσαν νά συμμετάσχουν στή θεία Εὐχαριστία, καθώς ἡ εἰδωλολατρεία θεωρεῖτο ἕνα ἀπό τά τρία παραπτώματα πού ἐπέφερε ἐκδίωξη ἀπό τό σῶμα τῆς Ἐκκλησίας. Εἰδικότερα, ἀπό τόν διωγμό τοῦ Δεκίου (250-251) καί τό διάταγμα πού ἐπέβαλε τίς θυσίες καί τό δημιουργηθέν Νοβατιανό σχίσμα (251) ἕως τόν διωγμό τοῦ Διοκλητιανοῦ (303)

καί τό προκληθέν σχίσμα τοῦ Δόνατου (311), ἡ μαστιζομένη Ἐκκλησία προέβαλλε τό πρότυπο τοῦ μάρτυρα. Γι' αὐτόν τόν λόγο, στήν περίοδο τῶν τριῶν πρώτων αἰώνων, λόγω τῶν ἱστορικῶν συνθηκῶν πού ἐπικρατοῦσαν στή διωκόμενη Ἐκκλησία διαδόθηκαν οἱ *Πράξεις τῶν Μαρτύρων* (πρακτικά δικῶν μαρτύρων- *Acta, Gesta*)¹⁵, *Τά Πάθη ἢ Μαρτύρια*, ὅπως κατεγράφησαν ἀπό αὐτόπτες ἢ αὐτήκοους μάρτυρες (*Passiones*)¹⁶ καί τά πρώτα *Μαρτυρολόγια* τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουλιανοῦ. Πρέπει πάντως να τονίσουμε, ὅπως εἶπαμε καί ἀνωτέρω, ὅτι ὅσο λιγότερο εἶναι τό χρονολογικό χάσμα πού χωρίζει τόν ἀγιολόγο ἀπό τό μαρτύριο, τόσο μεγαλύτερη εἶναι ἡ ἱστορική του ἀξιοπιστία.

Μεγάλη ἀνθηση παρουσίασαν οἱ βίοι ἀγίων ἰδιαίτερα κατά τόν 4^ο αἰῶνα, οἱ δέ Πατέρες, οἱ ὁποῖοι ἀσχολήθηκαν μέ αὐτό τό εἶδος ἦταν φυσικό νά ἐπηρεάσουν ὅλους τούς μεταγενέστερους ἀγιογράφους, ὡς ἐκκλησιαστικές καί θεολογικές ἀυθεντίες τῆς ἐποχῆς. Ἐτσι, ὁ Μ. Ἀθανάσιος θεωρήθηκε ὁ πρώτος πού συνέγραψε περί τό 357 καί καθιέρωσε τό φιλολογικό εἶδος τοῦ Βίου ἀγίων μέ τό ἔργο του *Βίος καί*

¹⁵ Σ' αὐτά συγκαταλέγονται *Οἱ Πράξεις τοῦ ἀγίου Ἰουστίνου καί τῶν σὺν αὐτῷ, οἱ Πράξεις Μαρτύρων Ἀφρικῆς καί οἱ Ἀνθυπατικές Πράξεις τοῦ Κυπριανοῦ*.

¹⁶ Σ' αὐτήν τήν κατηγορία ἀνήκουν τό *Μαρτύριον Πολυκάρπου* (152), *Ἐπιστολή τῶν Ἐκκλησιῶν Βιέννης καί Λουγδούνου* (177-178), *Μαρτύριον τοῦ Ἀπολλωνίου* (180-185), *Μαρτύριο Περπετούας καί Φιλικιτάτης* (202).

πολιτεία τοῦ ὀσίου πατρός ἡμῶν Ἀντωνίου¹⁷. Κατ' οὐσίαν ἐπρόκειτο γιά ἔργο-ἀπάντηση στήν ἐπιθυμία (ἐπίταγμα) κάποιων μοναχῶν τῆς Δύσεως νά μάθουν περισσότερα γιά τόν βίο τοῦ ἁγίου αὐτοῦ ἀναχωρητῆ, συνεπῶς ὁ Βίος εἶχε τόν χαρακτήρα ἑνός ἔργου πού ἀποσκοποῦσε στήν προβολή τοῦ ἀσκητικοῦ βίου, τόν ὁποῖο διῆγε ὁ ἅγιος Ἀντώνιος. Ταυτόχρονα, τό ἐν λόγῳ ἔργο πρέπει νά θεωρηθῆ ὡς εἰσαγωγή στόν ἀσκητισμό καί στόν κόσμον τῆς ἐρήμου, ἀπευθυνόμενο σέ δύο διαφορετικά ἀκροατήρια, τόσο πρὸς τοὺς μοναχοὺς τῆς Αἰγύπτου, τῆς Παλαιστίνης καί τῆς Συρίας, ὅσο καί πρὸς τοὺς πιστοὺς τῶν ἀστικῶν κέντρων πού βίωναν τοὺς ἔντονους ρυθμούς τῶν πόλεων τῆς ἐποχῆς καί αἰσθάνονταν ἔλξη ἀπό τό νεοεμφανισθέντα μοναχισμό τῆς ἐρήμου¹⁸. Μολονότι ὁ Μ. Ἀθανάσιος εἶχε συναντήση πολλάκις τόν ἅγιο ἀναχωρητή, φρόντισε νά ἀντλήση περισσότερες λεπτομέρειες γιά τόν βίο του ἀπό τόν ἐπίσκοπο τῆς περιοχῆς ὅπου ἔδρασε, τόν Σεραπίωνα Θμούεως. Ὁ συνδυασμός τῆς προσωπικῆς ἐμπειρίας μέ τίς μαρτυρίες καί ἄλλων πού εἶχαν συναναστραφῆ μέ τόν ἅγιο ἔδωσε ἀκόμη μεγαλύτερη ἀξιοπιστία στό ἔργο, μέ ἀποτέλεσμα ἤδη τό 380 νά ἔχει

¹⁷ ΒΕΠΕΣ 33. PG 26, 835-976.

¹⁸ D. BRAKKE, 'Athanasius of Alexandria, Life of S. Antony of Egypt', in *Medieval Hagiography: An anthology*, ed. T. Head (New York- London 2001), σελ. 1-30.

διαδοθεῖ σέ ὅλον τόν τότε γνωστό κόσμῳ¹⁹ καί ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος νά τό ἀποκαλεῖ «*νομοθεσίαν ἐν πλάσματι διηγήσεως*»²⁰. Βέβαια, θά πρέπει νά σημειωθῇ ὅτι σχεδόν εἴκοσι χρόνια μετά ἀπό τόν θάνατο τοῦ ἰδρυτοῦ τοῦ κοινοβιακοῦ μοναχισμοῦ ἁγίου Παχωμίου, ἤτοι τό 346, εἶχε κυκλοφορήσει ὁ *Βίος* του²¹, ὁ ὁποῖος παρά τήν μεγάλη ἀνταπόκριση καί τήν μετάφρασή του σέ διάφορες γλῶσσες, δέν ἔφθασε ποτέ τήν τεράστια ἐπίδραση τοῦ *Βίου* τοῦ Μεγάλου Ἀντωνίου, τόσο λόγω τῆς θεολογικῆς αὐθεντίας τοῦ συντάξαντος αὐτόν Μεγάλου Ἀθανασίου, ὅσο καί τοῦ ἴδιου τοῦ Μεγάλου Ἀντωνίου, ὁ ὁποῖος παρουσιάζεται ὡς ὑπόδειγμα ὀλοκληρωτικῆς ἀφιερώσεως στόν Θεό. Ἡ σημαντικότερη ἐπίδραση πού ἄσκησε ὁ *Βίος* τοῦ ἁγίου Ἀντωνίου καταφαίνεται, ὅπως θά δοῦμε, ἀπό τίς ἐπιδράσεις πού ἄσκησε σέ ὅλα τά μεταγενέστερα κείμενα ἱστοριῶν μοναχῶν.

Οἱ Καππαδόκες πατέρες εἶναι αὐτοί πού θά δώσουν μία νέα ὥθηση στούς ἐγκωμιαστικούς λόγους, καθώς, χάρι στή σπάνια θύραθεν παιδεία τους ἀποδεικνύονται ἐξοικειωμένοι ὅσο κανεῖς μέ αὐτό τό εἶδος λόγου, κληρονομιά ὅπως εἶδαμε τῶν ἀττικῶν ρητόρων. Ἔτσι, συνέγραψαν δεκαεπτὰ ἐγκωμιαστικούς λόγους (τέσσαρες ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος,

¹⁹ MARTIN HINTERBERGER, «The Byzantine Hagiographer and his text», *Byzantine Hagiography, Vol. II. Genres and Context*, ed. The Ashgate Research Companion, Dorchester 2014, σελ. 218.

²⁰ *Λόγος ΚΑ'*, 5. PG 35, 1088 A.

²¹ F. HALKIN, *S. Pachomi Vitae Graece, Subsidia Hagiographica 19*, Bruxelles 1932.

πέντε ὁ Μ. Βασίλειος καί ὀκτώ ὁ Γρηγόριος Νύσσης). Μεγάλος ἀριθμός τῶν λόγων τους ἀναφέρονται σέ μάρτυρες πού ἐτελειώθησαν στήν Καππαδοκία, π.χ^ν ὁ Μ. Βασίλειος στούς Γόρδιο²², Μάμαντα²³, Ἰουλίττα²⁴, Βαρλαάμ²⁵, ὁ Γρηγόριος Νύσσης στόν μάρτυρα Θεόδωρο²⁶, ἀλλά καί τόν Στέφανο τόν πρωτομάρτυρα²⁷ καί τόν Ἐφραίμ τόν Σύρο²⁸ πού δέν εἶχαν σχέση μέ τήν τοπική ἐκκλησία. Προφανῶς πρόκειται γιά λόγους πού ἐκφωνήθηκαν κατά τήν ἡμέρα μνήμης τους.

Στήν πλειονότητα ὅμως τῶν λόγων τους ἐγκωμιάζουν τόν ὀσιακό ἐν Χριστῷ βίο προσώπων προερχομένων εἴτε ἀπό τόν στενό οἰκογενειακό εἴτε ἀπό τόν εὐρύτερο κοινωνικό τους κύκλο. Αὐτά τά πρόσωπα δέν εἶναι πλέον μάρτυρες, οὔτε μεγάλοι ἀναχωρητές ἢ ἀσκητές. Πρόκειται γιά σημαίνοντα πρόσωπα τῆς κοινωνίας, τά ὁποῖα, ἐνῶ μπορούσαν νά διάγουν ἕναν ἄνετο βίο, προτίμησαν νά ἀκολουθήσουν τόν ἐνάρετο χριστιανικό βίο καί νά ἐνσαρκώσουν τό πρότυπο τῆς θυσιαστικῆς ἀφιέρωσης στόν Θεάνθρωπο. Ἐτσι, ὁ ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης, ἀδελφός τοῦ Μ. Βασιλείου, συνέγραψε ἐγκωμιαστικούς λόγους, οἱ ὁποῖοι ἔγιναν σημεῖο ἀναφορᾶς τοῦ

²² PG 31, 489- 507.

²³ PG 31, 589- 600.

²⁴ PG 31, 237- 260.

²⁵ PG 31, 484- 488.

²⁶ PG 46 736-748.

²⁷ Ἐγκώμιον εἰς τόν ἅγιον Στέφανον τόν πρωτομάρτυρα. PG 46, 701- 734.

²⁸ Ἐγκώμιον εἰς τόν ὄσιον πατέρα ἡμῶν Ἐφραίμ τόν Σύρον καί βίος αὐτοῦ PG 46, 820- 850.

εἶδους καί γιά τούς μεταγενέστερους ἐκκλησιαστικούς συγγραφεῖς. Κάτοχος τῆς θύραθεν παιδείας καί ἔχοντας ἐμπλακεῖ λιγότερο ἐνεργά ἀπό τόν ἀδελφό του στόν ἐκκλησιαστικό βίον, ἀφιερώνεται στή συγγραφή, μεταξύ ἄλλων καί τῶν ἐμβληματικῶν γιά τό εἶδος τους ἔργων *Εἰς τόν Βίον τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Νεοκαισαρείας τοῦ Θαυματουργοῦ*²⁹ καί τό *Εἰς τόν Βίον τῆς ὁσίας Μακρίνης ἀδελφῆς τοῦ Μεγάλου Βασιλείου*³⁰. Τό τελευταῖο του ἔργο τό συνέγραψε γιά τόν μοναχό Ὀλυμπιόδωρο, μέ τόν ὁποῖο ταξίδεψε γιά νά συμμετάσχη στή Σύνοδο τῆς Αντιοχείας. Τοῦ ἀφηγήθηκε τήν ἱστορία τῆς ἀδελφῆς του, ὑποσχόμενος νά τοῦ τήν ἀποστείλῃ γραπτῶς ἀργότερα, ὅπερ καί ἔγινε, προβάλλοντας ἔτσι τόν κατά Χριστό βίον τῆς οἰκογένειάς του ἐν γένει. Στό ἴδιο πλαίσιο, ἐντάσσεται καί τό ἔργο του *Βίος τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θαυματουργοῦ*, καθώς κι ἐκεῖνος καταγόταν ἀπό τήν ἰδιαίτερη πατρίδα τῆς οἰκογένειας τοῦ Γρηγορίου Νύσσης, ἤτοι τήν Καππαδοκία, ἐνῶ ἡ γαγιά του, Μακρίνα ἡ πρεσβυτέρα, γνώριζε προσωπικά τόν ἅγιο καί ὑπῆρξε ἡ κύρια πηγή τοῦ ἐν λόγῳ βίου. Ἡ σύνδεση ἐνός ἁγίου μέ τήν οἰκογένεια τοῦ συγγράφοντος τόν βίον αὐτοῦ ἀποτελεῖ ἓνα κοινό χαρακτηριστικό τοῦ εἶδους γενικώτερα. Αὐτό ἰσχύει καί στήν περίπτωση τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Θεολόγου, ὁ ὁποῖος μεταξύ τῶν Λόγων του ἔχει συγγράψῃ καί ἕξι ἐπικήδειους

²⁹ PG 46, 893- 958.

³⁰ PG 46, 960-1000.

λόγους, από τούς οποίους οί τρεῖς συνετάχθησαν μεταξύ 369 καί 374 καί εἶναι ἀφιερωμένοι σέ ἄτομα τῆς οἰκογενείας του: τόν πατέρα τοῦ ἁγίου Γρηγορίου³¹, τόν ἀδελφό του Καισάριο³² καί τήν ἀδελφή του Γοργονία³³, ἐνῶ ἕνας λόγος (Λόγος ΜΓ') εἶναι ἀφιερωμένος στόν ἀδελφικό του φίλο Μ. Βασίλειο³⁴. Στούς ἐπικήδειους αὐτούς λόγους ὁ ἅγιος Γρηγόριος Θεολόγος παραθέτει πολλά στοιχεῖα τοῦ βίου τους, καθώς ἔζησε μαζί τους γιά μεγάλο χρονικό διάστημα, ιδιαίτερα δέ μέ τόν ἐν Χριστῷ ἀδελφό του Μ. Βασίλειο.

Περί τό 420 ὁ Παλλάδιος, ἐπίσκοπος Ἐλενουπόλεως, θά ἐπαναφέρει τό πρότυπο τοῦ ἀσκητῆ-μοναχοῦ συγγράφοντας τήν *Λανσαϊκή ἱστορία*³⁵, ἔργο στό ὁποῖο περιγράφει ἱστορίες διαφόρων μορφῶν τοῦ μοναχισμοῦ τῆς Αἰγύπτου καί τῆς Παλαιστίνης, ὅπως τίς κατέγραψε ὁ ἴδιος σέ ταξίδι του στίς πιό πάνω περιοχές. Τό ἔργο συνέγραψε καί ἀφιέρωσε ὁ Παλλάδιος στόν Λαῦσο, ἀρχιθαλαμηπόλο τοῦ Θεοδοσίου Β', ὁ ὁποῖος ἤθελε μία συλλογή βίων ἀσκητῶν μέ «οἰκουμενικό» χαρακτήρα, πού νά μπορεῖ δηλαδή νά ἀναγνωσθῆ ἀπ' ἄκρη εἰς

³¹ *Ἐπιτάφιος εἰς τόν πατέρα, παρόντος Βασιλείου, PG 35, 985- 1042.*

³² *Εἰς Καισάριον τόν ἑαυτοῦ ἀδελφόν ἐπιτάφιος, περιόντων ἔτι τῶν γονέων, PG 35, 756- 787.*

³³ *PG 35, 789-817.*

³⁴ *PG 36, 493- 605.*

³⁵ *PG 34, 995- 1260.*

ἄκρη στήν αὐτοκρατορία³⁶. Πρόκειται γιά βιογραφίες μοναχῶν πού γνώρισε ὁ ἴδιος ὁ Παλλάδιος ἢ ἀπό μαρτυρίες πού ἄντλησε ἀπό ἄλλους μοναχοὺς. Κατά τόν Δημ. Τσάμη πρόκειται γιά ἔργο «στό ὁποῖο διαφαίνεται ἡ ἐπίδραση τοῦ Εὐάγριου, τοῦ βίου τοῦ Μ. Ἀντωνίου καί σχετικῶν ἑλληνιστικῶν κειμένων καί διακρίνεται γιά τήν εἰλικρίνεια τῶν ἀφηγήσεών του. Ἐτσι δέν διστάζει νά ἀναφέρει ἀδυναμίες καί ἀποστασίες μοναχῶν, καθώς καί τά πάθη τους...Τό Λαυσαϊκό περιέχει μόνο γεγονότα καί ἱστορίες καί ὄχι θεωρία τοῦ μοναχικοῦ βίου»³⁷. Ἡ τελευταία μάλιστα μορφή ἀσκητῆ πού παρουσιάζει στό κεφάλαιο 70 νά πολεμᾷ ἐναντίον τῶν δαιμόνων καί τῶν πειρασμῶν φαίνεται ὅτι εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Παλλάδιος³⁸. Ἡ ἀμεσότητα τῆς ἀφήγησης τῆς Λαυσαϊκῆς Ἱστορίας, ἀνέδειξε τό ἔργο σέ ἓνα ἀπό τά πιο διαδεδομένα ἀναγνώσματα καθ' ὅλη τή διάρκεια τῆς βυζαντινῆς περιόδου, ἐνῶ ὁ ἴδιος ὁ Παλλάδιος θεωρήθηκε ὡς σημεῖο ἀναφορᾶς γιά τό ἐν λόγῳ εἶδος ἀπό ὅλους τοὺς μεταγενέστερους συγγραφεῖς ἀγιολογιῶν.

Ὁ Θεοδώρητος Κύρου (393-460) συνέγραψε ἐπίσης μία συλλογή σύντομων βιογραφιῶν τοῦ συριακοῦ ἀσκητισμοῦ, ὑπό

³⁶ C. RAPP, 'Palladius, Lausus and the Historia Lausiaca', in *Novum Millenium. Essays in Honor of Paul Speck*, ed. S. Takacs, C. Sode (Aldershot, 2001), σελ. 279-289.

³⁷ ΔΗΜ. ΤΣΑΜΗ, *Αγιολογία*, Θεσσαλονίκη 1985, ἐκδ. Πουρνάρα, σελ. 24.

³⁸ MARTIN HINTERBERGER, 'The Byzantine Hagiographer and his Text', *The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography*, II: Genre and Contexts, ed. Stefanos Euthymiadis, σ.211-246. σελ. 218.

τόν τίτλο *Φιλόθεος Ιστορία (Historia religiosa)* ἢ *Ἀσκητική πολιτεία*³⁹. Ὅρισμένες ἱστορίες ἀσκητῶν συνδέονται ἄμεσα μέ τήν οἰκογένεια τοῦ Θεοδώρητου Κύρου. Πράγματι, στά πρῶτα εἴκοσι κεφάλαια τῆς πραγματείας περιέχονται οἱ βίοι ἀσκητῶν πού εἶχαν σχέση μέ τήν οἰκογένειά του καί τόν ἴδιο. Ἔτσι, ἀποδίδει τήν ἴδια τήν γέννησή του στόν ἅγιο Μακεδόσιο, ὁ ὁποῖος εὐλόγησε τήν μητέρα του, πού προσπαθοῦσε ἐπί ματαίῳ γιά χρόνια νά ἀποκτήσει παιδί, γιά νά συλλάβει ἐν τέλει τόν συγγραφέα, τό ὄνομα τοῦ ὁποῖου σημαίνει δῶρο Θεοῦ⁴⁰. Ἡ μητέρα του συνήθιζε νά ἐπισκέφτεται ἐρημίτες τῆς περιοχῆς μέ τή συντροφιά τοῦ Θεοδώρητου. Ὁ συγγραφέας θυμᾶται νά κάθεται στά γόνατα τοῦ ἁγίου Πέτρου Γαλατείας, ὁ ὁποῖος τόν τάιζε μέ σταφύλια (κεφ. 9): «Πολλάκις δέ μέ τοῖς γόνασιν ἐπικαθίσας, σταφυλῆ μέ καί ἄρτω διέθρεψε. Πειραν γάρ αὐτοῦ τῆς πνευματικῆς χάριτος ἡ μήτηρ δεξαμένη, ἅπαξ μέ τῆς ἐβδομάδος ἐκάστης τρυγᾶν ἐκείνην τήν εὐλογίαν ἐκέλευε»⁴¹. Ἄλλοῦ ἀναφέρεται στήν χρήση τῆς θαυματουργῆς του ζώνης

³⁹ PG 82, 1283-1522.

⁴⁰ «Τρία καί δέκα ἔτη συνοικήσασα τῶ ἐμῶ πατρί ἡ μήτηρ παίδων οὐκ ἐγένετο μήτηρ· στεριφή γάρ ἦν, φέρειν καρπόν ὑπό τῆς φύσεως εἰργομένη· καί τοῦτο τήν μέν οὐ λίαν ἠνία· τά γάρ θεῖα πεπαιδευμένη τοῦτο συμφέρον ἐπίστευεν· ἐλύπει δέ τόν πατέραν λίαν ἡ ἀπαιδία, καί πάντοτε περινοστῶν ἰκέτευε τούς θεῖους θεράποντας αἰτησαί οἱ παρά τοῦ Θεοῦ παῖδας. ...Πρός τούτω ἔφη, καί τόν υἱόν ὁ μεγαλόδωρος δώσει. Τοῖς γάρ εἰλικρινῶς αἰτοῦσι διπλάς τάς αἰτήσεις χαρίζεται». PG 82, 1409.

⁴¹ PG 82, 1381 A.

μέ τήν ὁποία γιάτρευε ἀσθένειες⁴², ἢ πάλι παρουσιάζει τόν ἅγιο Συμεών Στυλίτη νά τόν σώζη τήν τελευταία στιγμή ἀπό ἕνα ἀνεξέλεγκτο πλῆθος πού προσπαθοῦσε νά πλησιάσει τόν ἅγιο⁴³.

Στήν περίπτωση τοῦ Κυρίλλου Σκυθοπολίτη (+559), στόν ὁποῖο ἀποδίδονται ἑπτά βίοι ἀγίων τῆς Παλαιστίνης⁴⁴, ἔχουμε συνδυασμό συλλογῆς ἀποσπασματικῶν βιογραφιῶν, ἢ ἀκόμη καί ἐκτενῶν βίων στήν περίπτωση τῶν ἀγίων Εὐθυμίου, Σάββα καί Ἰωάννη Ἡσυχαστῆ. Ὁ συγγραφεὺς συνεδέθη προσωπικά καί μέ τούς τρεῖς ἁγίους. Ὁ ἅγιος Σάββας γνώριζε τήν οἰκογένεια τοῦ Κυρίλλου, διό καί ὅταν ἐπεσκέφθη τήν Σκυθόπολη εὐλόγησε τόν Κύριλλο πού ἦταν ἀκόμη παιδί καί τόν ἐπέλεξε γιά μέλλοντα μαθητή του, κίνηση πού σημάδεψε τή ζωή τοῦ συγγραφέα: «Ἐμέ δέ παῖδα ὄντα καί μετὰ τοῦ πατρός εὐρεθέντα καί τοῖς τοῦ θείου πρεσβύτου, ποσὶν προσπεσόντα, εὐλογήσας ὁ ἅγιος γέρων καί ἀναστήσας καί περιπτυξάμενος τῶ μέν ἐμῶ πατρὶ ἔφη: Οὗτος ὁ παῖς ἀπό τοῦ νῦν ἐμός μαθητής ἐστι καί τῶν τῆς ἐρήμου πατέρων υἱός. Εἶπε δέ καί τῶ μητροπολίτη (Θεοδόσιος): Κύριε ὁ μέγας, τοῦτον ἐγὼ σοι παρατήθιμι τόν παῖδα·

⁴² PG 82, 1468 C.

⁴³ PG 82, 1476 C.

⁴⁴ E. SCHWARTZ, *Kyrillos von Skythopolis*, Leipzig 1939. CYRILLE DE SCYTHOPOLIS (trad. A. J. Festugière), *Les moines d'Orient*, vol. III/1 : *Les moines de Palestine*, Paris 1962-1963, Éditions du Cerf. Πρβλ. J. BINNS, *Ascetics and Ambassadors of Christ. The monasteries of Palestinian Monasticism*, DOS 32, Washington 1995.

πρόσεχε αὐτῷ. Ὅτι χρήζω αὐτοῦ»⁴⁵. Ὄταν ἀποφάσισε σέ νεαρή ἡλικία νά μονάσει στήν Ἱερουσαλήμ, ἡ μητέρα του τοῦ συνέστησε νά ὑπακούει στόν Ἰωάννη Ἡσυχαστή. Ἀντίθετα ὅμως μέ τίς προτροπές της κατευθύνθηκε πρός τίς μονές πού βρισκόνταν κοντά στόν ποταμό Ἰορδάνη, ὅποτε καί ἀσθένησε βαριά. Τότε, τοῦ παρουσιάσθηκε στόν ὕπνο του ὁ ἅγιος Ἰωάννης Ἡσυχαστής καί τόν προέτρεψε νά καταφύγει στήν μονή τοῦ Ἁγίου Εὐθυμίου, ὅπερ καί ἔπραξε: «...φαίνεται μοι καθ' ὕπνου ὁ πεφωτισμένος οὗτος γέρον οὕτω μοι λέγων. Παρακούσας μοι τῆς ἐντολῆς ἱκανῶς ἐπαιδεύθης· ἀλλά νῦν ἀναστάς εἰσέλθε εἰς τήν Ἱεριχώ καί εὕρισκεις Γερόντιόν τινα μοναχόν εἰς τό ξενοδοχεῖον τῆς μονῆς τοῦ ἀββᾶ Εὐθυμίου. Ἀκολούθησον αὐτῷ εἰς τήν μονήν καί σώζη»⁴⁶. Ἀργότερα, ὁ Κύριλλος ἐγκαταστάθηκε στήν Νέα Λαύρα πού εἶχε ἰδρύσει ὁ ἅγιος Σάββας καί συνέταξε τούς βίους τῶν ἁγίων. Οἱ προσωπικές του λοιπόν ἐμπειρίες περιελήφθησαν στούς βίους τῶν ἐν λόγῳ ἁγίων. Ἔτσι, στόν Βίο τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου, ὁ Κύριλλος ἀναφέρει ὅτι στήν μονή τοῦ ἁγίου ὅπου μόνασε τήν πρώτη περίοδο εἶχε γίνει ὁ ἴδιος μάρτυς τῶν θαυμάτων πού ἐπιτελέσθηκαν μετά τόν θάνατο τοῦ ἁγίου: «Ταῦτα ὀλίγα ἐκ πολλῶν ἀναλεξάμενος ἀνεγραψάμην, ἅπερ τοῖς ὀφθαλμοῖς ἐώρακα, συνάψας αὐτά τοῖς ἐξ ἀκοῆς ἀναγραφείσι περί τῆς ἐν

⁴⁵ ΚΥΡΙΛΛΟΣ Ο ΣΚΥΘΟΠΟΛΙΤΗΣ, *Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καί ἀσκητικῶν*, Θεσσαλονίκη 1987, ἐκδ. Βυζάντιο, *Βίος τοῦ ἁγίου Σάββα*, ΟΕ', σελ. 404.

⁴⁶ Ἐνθ' ἂν. *Βίος ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Ἡσυχαστοῦ*, Κ', σελ. 481.

σαρκί πολιτείας τοῦ πατρὸς ἡμῶν πρὸς τό γνῶναι τούς τε ἐντυγχάνοντας καί τήν ὁσιότητα τήν σὴν τήν τῆς παρεδρευούσης τῆ Εὐθυμίου θήκη θείας χάριτος δύναμιν καί ἀναλογίσασθαι ὅτιπερ μαρτυρεῖ τῆ λαμπρότητι τῆς ἐκείνου ἐν σαρκί πολιτείας τὰ μετὰ τήν αὐτοῦ κοίμησιν ἐνεργούμενα θαύματα»⁴⁷. Στόν Βίο τοῦ ἁγίου Σάββα ἀναφέρεται μέ δέος στήν ἐπιλογή του ἀπό τόν ἅγιο, ὅταν ἦταν ἀκόμη μικρό παιδί νά τόν κάνει μαθητή του. Παρόμοια, στόν Βίο τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου, ὁ Κύριλλος ἀναφέρεται ἐκτενῶς στό ὄνειρο πού εἶδε τόν ἅγιο καί καθ' ὑπόδειξή του μπόρεσε νά ἰαθεῖ, συγκαταλέγοντας ἔτσι τήν περίπτωση μεταξύ τῶν ἄλλων θαυμάτων τοῦ ἁγίου. Αἰξίζει νά σημειωθεῖ ὅτι ὁ Κύριλλος Σκυθοπολίτης μέ τή συγγραφή τοῦ ἐν λόγῳ ἔργου ἀποσκοπεῖ στή διάδοσή του στό ποιμνιο, γ'αὐτό καί δίδει κάποιες «ὁδηγίες» στούς ἀναγνῶστες του γιά τό πῶς πρέπει νά τό χρησιμοποιήσουν εἴτε κατά τή δημόσια εἴτε κατά τήν κατ' ἰδίαν ἀνάγνωσή του: «Δίκαιον γάρ ἐστίν ὡς ἀληθῶς τά παραδραμόντα τῶ χρόνῳ καί μή πολλοῖς ἐγνωσμένα ἀναζωγραφεῖν τῶ λόγῳ καί μή συγχωρεῖν ταῦτα λήθης βυθοῖς ἀμανροῦσθαι, ἀλλά κοινόν ὄφελος καί εἰκόναν καί τύπον προτιθέναι τοῖς μετέπειτα βουλομένοις τῆς ἑαυτῶν προνοεῖσθαι σωτηρίας»⁴⁸. Ὁ Κύριλλος δέν εἶναι ἕνας ἀπλός ἁγιογράφος, καθώς παραθέτει πολλά ἱστορικά στοιχεῖα σχετικά μέ τόν

⁴⁷ Ἐνθ' ἁν., Βίος τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου, Ξ', σελ. 168.

⁴⁸ Ἐνθ' ἁν. Βίος τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου, Α', σελ. 21.

μοναχισμό τῆς Παλαιστίνης, σέ βαθμό πού ὀρισμένοι ἐρευνητές νά τόν θεωροῦν ἱστοριογράφο καί ἀγιογράφο ταυτόχρονα⁴⁹. Ἡ γλῶσσα τοῦ Κυρίλλου εἶναι ἐπιτηδευμένη, τό ὕφος καί ἡ ποιητική του περιγραφή ὁμοιάζουν μέ τοῦ Πλουτάρχου⁵⁰, ἐνῶ τό περιεχόμενο ἔχει ἱστορική ἀξία, καθώς παρέχει ἀξιόπιστες πληροφορίες καί χρήσιμα χρονολογικά στοιχεῖα⁵¹. Ἡ γραφή τοῦ Κυρίλλου ἀποδεικνύει τό ὑψηλό ἐπίπεδο τῆς μοναστικῆς παιδείας στήν Παλαιστίνη καί παρέχει πληροφορίες περί τῶν μοναστικῶν βιβλιοθηκῶν. Ὁ *Βίος* τοῦ ἁγίου Σάββα θεωρεῖται δικαίως ἀπό τούς ἱστορικούς σπουδαία πηγή γιά τόν μοναχισμό τῆς Παλαιστίνης⁵².

Ὁ 7^{ος} αἰῶνας σημαδεύτηκε ἀπό τό ἔργο τοῦ Ἰωάννη Μόσχου *Λειμών*⁵³. Ὁ Ἰωάννης Μόσχος (†619/634), ὁ ὁποῖος λόγῳ τῆς ἐγκρατείας του ὀνομάσθηκε καί Εὐκρατάς, μετὰ τό πέρας τῶν σπουδῶν του ἔγινε μοναχός στή μονή τοῦ Θεοδοσίου στή κοιλάδα τῶν Κέδρων καί ἀργότερα μόνασε στή μονή τοῦ ἁγίου

⁴⁹ J. BINNS, *Ascetics and Ambassadors of Christ- The monasteries of Palestine*, 314-631, ed. Oxford University Press, Oxford 1996, σελ. 38 κέξ.

⁵⁰ J. NASRALLAH, *Saint Jean de Damas: Son époque, sa vie, son oeuvre*, Harissa 1950, σ. 122.

⁵¹ GEDALIAHU G. STROUMSA, "Religious Contacts in Byzantine Palestine", *Numen* 36, (1989), σσ. 16-42.

⁵² DEREK KRUEGER, "Writing as Devotion, Hagiographical Composition and the Cult of the Saint in Theodoret of Cyrrhus and Cyril of Scythopolis", *Church History* 66 (1997), σ. 713.

⁵³ PG 87, 2852-3112. Γιά τό ἔργο βλ. τίς κάτωθι μελέτες: ΧΡΗΣΤΟΥ Π. Κ. , *Ἐκκλησιαστική Γραμματολογία*, Θεσσαλονίκη 2003², ἐκδ. Κυρομάνος, σελ. 343. ΤΣΑΜΗΣ Δ., *Ἐκκλησιαστική Γραμματολογία*, Θεσσαλονίκη 1992⁴, ἐκδ. Πουρνάρας, σελ. 30

Σάββα στήν Ἱερουσαλήμ. Μαζί μέ τόν μετέπειτα πατριάρχη Ἱεροσολύμων Σωφρόνιο τόν Σοφιστή, ἐπισκέφθηκε διάφορα μοναστικά κέντρα τῆς εὐρύτερης περιοχῆς, γνωρίζοντας ἔτσι ἐπιφανεῖς προσωπικότητες τοῦ μοναχισμοῦ. Ἐξαιτίας τοῦ κινδύνου τῶν Περσῶν κατέφυγε μαζί μέ τόν Σωφρόνιο ἀρχικά στήν Ἀντιόχεια καί ἀπό τό 608 στήν Αἴγυπτο. Οἱ ἱστορίες τῶν μοναχῶν δέν ἔχουν χρονολογική σειρά, ἴσως λόγω τῆς παρέλευσης ἀρκετῶν χρόνων γιά τήν καταγραφή τους. Ὁ *Λειμών* ὑπῆρξε ιδιαίτερα δημοφιλές ἔργο, ὅπως μπορούμε νά συμπεράνουμε ἀπό τήν μετάφρασή του στά ἀρμενικά, ἀραβικά, γεωργιανά, αἰθιοπικά καί παλαιοσλαβικά καί φυσικά στά λατινικά ὑπό τόν τίτλο *Pratum spirituale*⁵⁴. Λόγω τῆς αὐξημένης δημοτικότητάς του, τό ἔργο γνώρισε πολλές διασκευές, στίς ὁποῖες ὀφείλονται καί οἱ σημερινές σωζόμενες παραλλαγές του. Ἔτσι, μολονότι τό ἔργο συνήθως ἐκτείνεται σέ 219 κεφάλαια, ὁ Μ. Φώτιος εἶχε στήν κατοχή του χειρόγραφα μέ 302 καί 342 κεφάλαια. Ἀξίζει νά σημειωθῆ ὅτι ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός καί ἡ Ζ' Οἰκουμενική Σύνοδος (787) ἀπέδωσαν τή συγγραφή τοῦ ἔργου στόν Σωφρόνιο Ἱεροσολύμων, ἐνῶ, ἀντίθετα, ἀπό τόν πατριάρχη Φώτιο ἀποδόθηκε στόν Ἰωάννη Μόσχο (Μυριόβιβλιος, 199).

⁵⁴ BAYNES M. H., «The 'Pratum spirituale'», *Orientalia Christiana Periodica* 13 (1947), σελ. 404- 414.

Ο Σωφρόνιος Ἱεροσολύμων (†638), ὁ ὁποῖος κατά τή νεαρή του ἡλικία ἐκάθη μοναχός στούς Ἁγίους Τόπους, στή μονή τοῦ ἀββᾶ Θεοδοσίου, συνδέθηκε πνευματικά μέ τόν Ἰωάννη Μόσχο, βοηθώντας τον στή συγγραφή τοῦ *Λειμῶνος*. Ὑπῆρξε ὁ συγγραφέας τοῦ *Βίου τῶν Ἁγίων Αναργύρων Κύρου καί Ἰωάννη*⁵⁵ σέ ἔνδειξη εὐγνωμοσύνης γιά τήν θαυματουργική ἴαση μιᾶς ἀνιάτης ἀσθένειας τῶν ὀφθαλμῶν ἀπό τήν ὁποία εἶχε προσβληθεῖ, μετά ἀπό ἐπίσκεψη στόν ὁμώνυμο ναό τοῦ Ἀμπουκίρ⁵⁶.

Ἀπό αὐτήν τήν σύντομη ἀναδρομή πού ἐπιχειρήσαμε νά κάνουμε στά σημαντικότερα συγγράμματα τῶν πρώτων ἑπτὰ αἰώνων, παρατηροῦμε μία ἐξέλιξη στή θεματολογία καί στό ἀντικείμενο τῶν ἐγκωμιαστικῶν λόγων. Πράγματι, ἀπό τόν Β' αἰῶνα, ἤτοι καθ' ὅλη τήν ἐποχή τῶν διωγμῶν καί μέχρι τό Διατάγμα τῶν Μεδιολάνων (313) οἱ ἐκκλησιαστικοί συγγραφεῖς προβάλλουν τό πρότυπο τῶν μαρτύρων, ἀναπτύσσοντας ταυτόχρονα τή θεολογία τοῦ μαρτυρίου, τό ὁποῖο ἐθεωρεῖτο ἐθελούσια μίμηση τοῦ πάθους τοῦ Χριστοῦ καί, στήν πρώτη Ἐκκλησία, βάπτισμα ἀνώτερο τοῦ δι' ὕδατος Βαπτίσματος⁵⁷.

⁵⁵ PG 87, 3677-3695.

⁵⁶ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΦΑΝΑΡΙΟΥ ΑΓΘΑΓΓΕΛΟΥ, *Συναξαριστής Μαρτίου*, ἐκδ.

Ἀποστολική Διακονία, Ἀθήνα 2005, σελ. 98-99.

⁵⁷ Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑ, *Δογματική, III*, σελ. 102 κέξ. ΙΕΡ. ΚΟΤΣΩΝΗ, *Τό ἐνθουσιαστικόν στοιχεῖον εἰς τήν Ἐκκλησίαν τῶν μαρτύρων*, Ἀθηναί 1952, σελ. 28. Πρβλ. Ὡς λέγει καί ὁ ἅγιος Ἰωάννης Χρυσόστομος στόν Λόγο του πρὸς τόν μάρτυρα Ἰουλιανό «σήμερον αἵματι βαπτίζεται...καί μή θαναμάσητε, εἰ βάπτισμα τό μαρτύριον ἐκάλεσα...ἀμαρτημάτων ἀνίρεσις καί

Κατά τή διάρκεια τῶν διωγμῶν, ὅσοι ὁμολόγησαν τόν Χριστό κατά τήν προτροπή Αὐτοῦ⁵⁸, ἀλλά γιά κάποιον λόγο δέν μαρτύρησαν, ὀνομάζονταν ὁμολογητές καί ἡ πρώτη Ἐκκλησία τούς τιμοῦσε, καθώς τούς ἀναγνώριζε τό δικαίωμα νά λύσουν ἐκκλησιαστικά ἐπιτίμια χωρίς αὐτό νά προϋποθέτει τήν προηγούμενη ἔγκριση ἐπισκόπων⁵⁹.

Μετά τό Διάταγμα τῶν Μεδιολάνων πού σήμανε τό τέλος τῆς μακρᾶς περιόδου διωγμῶν πού γνώρισε ἡ Ἐκκλησία ἐπικράτησε ἡ ἄποψη ὅτι ἡ ἐνάρετη ἐν Χριστῷ ζωή εἶναι ἰσάξια μέ τόν μαρτυρικό θάνατο. Ἔτσι, ὅπως πολύ εὐστοχα παρατηρεῖ ὁ Παν. Τσάμης «τό 'μαρτύριον συνειδήσεως' ἐξομοιώθηκε μέ τό 'μαρτύριον τοῦ αἵματος'⁶⁰. Αὐτή ἡ ἐξομοίωση μαρτυρίου συνειδήσεως καί μαρτυρίου αἵματος υἱοθετήθηκε καί ἀπό τούς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας. Ἔτσι, ὁ ἅγιος Ἰωάννης Χρυσόστομος στό ἐγκώμιόν του εἰς τόν ἅγιον Εὐστάθιο λέγει: «...ὅτι Μάρτυρα οὐχί θάνατος ποιεῖ μόνον, ἀλλά καί ἡ πρόθεσις»⁶¹. Παρόμοια, καί ὁ Μ. Βασίλειος προτρέπει τούς πιστούς: «Γίγνεσθε μάρτυρες τῆ βουλήσει ἄνευ διωγμῶν, ἄνευ μαστίγων καί ἔξετε τήν αὐτήν

ψυχῆς γίνεται καθαρμός θαυμαστός τις καί παράδοξος· καί ὡσπερ οἱ βαπτιζόμενοι τοῖς ὕδασι, οὕτως οἱ μαρτυροῦντες τῷ ἰδίῳ λούονται αἵματι». *Εἰς τόν ἅγιον Μάρτυρα Λουκιανόν 2. PG 50,522.*

⁵⁸ «Πᾶς ὅστις ὁμολογήσει ἐν ἐμοί ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὁμολογήσω καὶ γὰρ ἐν αὐτῷ ἔμπροσθεν τοῦ Πατρὸς μου» (Μτθ. 10,32).

⁵⁹ J. H. TAYLOR, 'St. Cyprian and the Reconciliation of Apostates', *TS 3* (1942), 27-42.

⁶⁰ ΔΗΜ. Γ. ΤΣΑΜΗΣ, *Αγιολογία*, Θεσσαλονίκη 1985, ἐκδ. Πουρνάρα, σελ. 57.

⁶¹ Ἐγκώμιον εἰς ἅγ. Εὐστάθιον, PG 50,601.

ἀξίαν οἶαν καί οἱ μάρτυρες»⁶². Οἱ περισσότεροι ὅσοι πού διῆγαν παρθενικό καί ἀσκητικό βίο προέρχονταν κυρίως ἀπό τίς τάξεις τῶν μοναχῶν καί τῶν ἀσκητῶν, ἕνα σημαντικό ὅμως μέρος τους προερχόνταν τόσο ἀπό τίς τάξεις τοῦ κλήρου, ὅσο καί τῶν ἀπλῶν πιστῶν. Σ' αὐτήν τήν κατηγορία ἀνήκουν ἐπιφανεῖς ἱεράρχες καί Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας πού ὀρθωσαν τό ἀνάστημα τους γιά νά ὁμολογήσουν τήν ὀρθή πίστη καί νά προσφέρουν πολύπτυχο ποιμαντικό ἔργο, καθώς καί ὅσοι πού ἦταν ἐπιφανεῖς πολίτες καί διῆγαν κατά Χριστόν βίον.

Ταυτόχρονα, ἀπό τά μέσα τοῦ 4^{ου} αἰῶνα, τήν ἐποχή δηλ. τῆς πρώτης ἀνθίσης τοῦ μοναχισμοῦ μέχρι καί τό τέλος τοῦ 6^{ου} αἰῶνα, συντάσσεται ἕνας σημαντικός ἀριθμός νηπτικοασκητικῶν κειμένων πού προέβαλλε τό πρότυπο τοῦ μοναχοῦ-ἀναχωρητῆ, ὁ ὁποῖος κατ' ἀντιπαράβολή πολλές φορές ἀπό τούς κατά κόσμον σοφούς, πολεμᾶ καθημερινά τούς πειρασμούς σφυρηλατώντας ἔτσι τήν κατά Χριστόν συνείδησή του καί δίδοντας ταυτόχρονα μαρτυρία τῆς ὀρθοδόξου πίστεως. Ἡ μετάβαση ἀπό τόν Μάρτυρα, στόν Ἀσκητή καί στόν Ὅσιο, τουλάχιστον γιά τίς γενιές τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων καί Πατέρων πού ἔγραψαν μέ διαφορά μέχρι δύο γενιές ἀπό τούς ἐγκωμιαζόμενους-γνωρίζοντάς τους εἴτε προσωπικά εἴτε ἔχοντας ἀντλήσει πληροφορίες ἀπό πρόσωπα πού τούς εἶχαν γνωρίσει- ὀφείλεται

⁶² *Εἰς τούς ἁγίους Τεσσαράκοντα μάρτυρες*, PG 31, 508.

στά ιστορικά πλαίσια τῆς ἐποχῆς συγγραφῆς τῶν ἔργων. Ἡ ἀνθιση τοῦ μοναχισμοῦ στίς ἀνατολικές ἐπαρχίες τῆς αὐτοκρατορίας ἀπό τόν 4^ο μέχρι καί τόν 7^ο αἰῶνα ἔκανε ἀκόμη πιά μεγάλη τή δίψα τῶν πιστῶν γιά τούς βίους μοναχῶν, ὅπως λίγους αἰῶνες πρίν γιά τούς Μάρτυρες, προβάλλοντας ὅμως πάντοτε τό ἴδιο πρότυπο τοῦ χριστιανικοῦ βίου, τόν Θεάνθρωπο καί τήν θυσία Του γιά τή σωτηρία τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.